

---

*Л.В. Охріменко,
пошукач Дрогобицького державного педуніверситету ім. І.Я. Франка*

НАУКОВА ТВОРЧІСТЬ: МОЖЛИВІСТЬ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИМІРУ

Перед людьми завжди поставало питання: звідки береться нове – нова ідея, нова думка? Адже нове не складається із суми старих ідей, інакше взагалі не існувало б проблеми творчості, котра безпосередньо пов'язана з наукою. Сьогодні, в епоху глобалізації, питання наукової творчості набуває нового забарвлення. В свою чергу, вона ставить нові завдання перед соціальною філософією по осмисленню та тлумаченню нових форм наукового осягнення світу.

Творчість є смыслом людського життя. Розуміння творчості як осмислення діяльності набуває характеру “діалогу між конкретною людиною, суспільством, природою, Богом” (М.Бахтін). Водночас сама творчість як смисложиттєвий процес визначається переживанням особистістю – духовною істотою свого ставлення до власного життєвого вибору. Відтак спрямована смисложиттєвими початками наукова творчість набуває гуманістичних ціннісних орієнтацій. Завдяки такому співвідношенню особистісного і суспільного, духовного і матеріального, суб'єктивного і об'єктивного в творчому процесі життєдіяльності людини, органічно “з'єднуються небо і земля, божественне і смертне” (М.Гайдеггер). Ця єдність, перенесена на вирішення буттєвих проблем, самому рішенню, діям щодо його здійснення надає характер творчості, тобто визначається вимірами людської гідності. Не втратити себе в малому означає бачити не тільки високі цілі, а й виконати свій моральний обов'язок як внутрішню природну потребу (“сродна праця” Г.Сковороди).

Розуміння творчості як діяльності, зумовленої смисложиттєвим началом, дає можливість долати “пограничні ситуації” людського буття. Усвідомлення відповідальності перед іншими і суспільством в цілому надає людині сили, бажання творчо діяти, долаючи здавалося б непереборні труднощі навіть тоді, коли виходу, здається, немає. Людина завжди поставлена в певні обставини, що створені або попередниками, або людьми, що оточують, які також прагнули реалізувати смисл свого життя. Кожному з них він вбачався по-різному, але об'єктування цих особистісних бачень в процесі соціальної практики перетворює смисложиттєву творчість на проблему не лише продукування життя, а й реалізації його смислу. Це означає піднятися від персональної самосвідомості до суспільних уявлень про життєві ідеали як соціально значущі. Тут і починається перехід творчості від смисложиттєвих ідеалів до науково-теоретичних знань. Тільки науково обґрунтовані державно-політичні, економічно-господарчі, соціально-культурні проблеми життя людини вирішуються коректно, тобто відповідно до смисложиттєвих значень і, водночас, відповідно до духу часу, тобто творчо. Смисложиттєві духовно-ціннісні орієнтації дають можливість творчо реалізувати співвідношення мети, засобу, результату як продуктивну єдність. Ці положення гуманістичної етики конче актуальні для сьогодення постіндустріального суспільства. Наукова творчість співвимірна з свідомістю, вони постають поняттями, що мають єдину онтологічну основу. В межах антропологічних концепцій актуальною є думка про те, що за умов функціонування сучасної техногенної цивілізації доцільне формування так званої технологічної свідомості, яка приходить на зміну свідомості творчій: “Проблема формування особистісного фактору матеріального виробництва, вимагаючи зміни стилю мислення, ціннісних орієнтацій та потреб, повинна вирішуватися за допомогою вироблення технологічної свідомості, яка є частиною суспільної свідомості” [9, 128]. В такому випадку виникає необхідність побудови концепції гуманістично орієнтованої наукової творчості на основі тих теоретичних результатів, що були здобуті філософсько-антропологічними концепціями.

Звичайно, не можна заперечувати існування такого поняття, як соціальна творчість. Але сьогодні це поняття все більше технологізується, що відповідає вимогам розвитку постіндустріальної цивілізації. Насамперед, виникає питання, чи є наукова творчість одним з видів соціальної творчості? А може, наукова творчість детермінована соціокультурними імперативами? Чи наукова творчість є глибоко особистісним, екзистенціальним явищем? З одного боку, можна говорити, що в цьому питанні не раціонально дотримуватися однозначної позиції, потрібно питання творчості розглядати з погляду плюралістичної традиції. З іншого боку, важливо з'ясувати, чи можемо ми взагалі говорити про певні релятивістські позиції при розгляді питання саме наукової творчості.

В зв'язку з цим постає проблема: які ж чинники, пов'язані з функціонуванням сучасної цивілізації та науковою творчістю, можна виділити сьогодні в світлі визначеної проблематики? На нашу думку, це питання антропокультурного характеру; процесу прийняття рішень в умовах надлишку інформації; проблеми співвідношення пізнавального характеру наукової творчості та її технологічного виміру; детермінованості завдань, що постають перед науковою спільнотою, політичними і фінансово-економічними явищами та викликами світу, що глобалізується.

Основною проблемою антропокультурного характеру, яка впливає на формування творчого мислення сучасної людини, є становлення еґоїстичного типу свідомості під впливом масової культури Потсmodерну. “Панівною цінністю стає агресивний індивідуалізм. Тобто не просто індивідуалізм як засіб сприйняття дійсності, коли людина вимагає поваги до своєї індивідуальності і виступає за право вчиняти так, як вона вважає за потрібне, а такий індивідуалізм, коли людина стає для себе вище за все, а інші розглядаються нею лише як засоби досягнення власних цілей” [7, 67]. Подібні погляди досить поширені.

Таким чином, розглядаючи проблеми особистості в умовах глобалізації, можна стверджувати: при визнанні того, що світ організовується в певну єдність, ми як особистості стаємо дедалі егоїстичнішими, стурбованішими нашою міжособистісною конкуренцією. Ірраціоналізація міжлюдських відносин, “вихід на передній план не творчих, життєстверджуючих рис людського ества, а рис руйнівних, некрофільських” [1, 8] є однією з найскладніших проблем антропокультурного характеру, породжених глобалізаційними процесами. Поступово втрачаються особистісні мотиваційні імперативи до творчого мислення, адже успіх досягається завдяки вмілому використанню технологічного оточення та вдосконалення його міжособистісної та міжкорпоративної конкуренції, а не за допомогою нових, нестандартних способів мислення. Однією з головних причин такої спрямованості особистості є ілюзія своєї значущості в умовах загальної детермінованості, коли стало неможливим впливати на розвиток соціокультурних процесів через їх глобальність. Людина проявляє свою активність, але не відчуває її впливу на навколишнє середовище, натомість спостерігаючи цілеспрямоване та жорстке втручання технологічного середовища в своє життя. “Підвищення соціальної мобільності як один з головних наслідків процесів глобалізації розкриває велике коло проблем на особистісному рівні. Люди, отримавши право вибору свого місця в суспільстві, все одно залишаються в обставинах, які не залежать від їхніх активних дій” [10, 34]. Отже, втрата бутєвих основ є ознакою техногенної цивілізації, в якій докорінно змінюється життя людини.

У безпосередньому зв'язку з технологізацією та індивідуалізацією людського мислення постає проблема співвідношення пізнавального характеру наукової творчості та її технологічного виміру. Інакше кажучи, проблема співвідношення та взаємодії науки фундаментальної та прикладної. Потрапляючи в полон вимог та потреб сучасного соціокультурного середовища, потреб масової постмодерністської культури, наукова спільнота все далі відходить від розуміння творчості. Про це наголошував ще М.Бердяєв: “Пізнання має творчо активний характер тому, що екзистенціальний суб'єкт вкладає в пізнання елемент свободи, не детермінований жодним об'єктом, не детермінований буттям, що пізнається, свободи добуттєвої. В пізнанні свобода поєднується з Логосом” [2, 261]. Вчений втрачає відчуття творчого характеру пізнання. Реалії сучасності вимагають, щоб наукова спільнота, насамперед, якнайшвидше реагувала на соціокультурні та економічні трансформації глобального масштабу, а не на внутрішньонаукові, фундаментальні проблеми пізнавального характеру.

Отже, наука поступово втрачає свою функціональність в якості пізнавальної діяльності. Тим самим фактично втрачає свій гуманістичний потенціал, адже технологічний бік наукової діяльності є не стільки творчим, скільки детермінованим, наперед визначеним соціокультурними настановами та загальноекономічними процесами розвитку. Ці ж настанови та процеси, в свою чергу, формують суспільну думку та загальні настрої у наукової спільноти, основним змістом яких є те, що “орієнтація науково-пізнавальної діяльності на розробку та вдосконалення знання як форми спілкування, форми загальнозначущого уявлення про дійсність може здатися чимось досить ефемерним, таким, що підтримується далеко не очевидними та, як здається, не такими вже й нагальними потребами соціуму та культури” [8, 174]. Саме актуалізація підтримки на всіх рівнях розвитку науки як рушійної сили цивілізаційного поступу є одним з важливих напрямків досліджень сучасної соціальної філософії.

Наступною ознакою глобалізаційних трансформацій, що, без сумніву, негативно впливає на творчий потенціал наукового процесу, є їх надмірна заінформатизованість. Під заінформатизованістю ми маємо на увазі надання зовсім нового сутнісного статусу поняттю інформації. Раніше для інформації важливим було знання матеріалу для осмислення. Тобто в процесі творчого пошуку людина, здобуваючи певну кількість інформації з питань, що стосуються її дослідження, повинна була осмислити такий інформаційний масив і на його основі видати новий “продукт” – знання, корисні дані, *новий смисл*. Тобто сутність наукової творчості полягала в тому, щоб здобувати новий смисл, а не просто нову, нехай навіть корисну, інформацію. Коли ж від вченого вимагають певної, конкретної інформації, то творчий процес наукового пізнання перетворюється, скоріше, на процес ремісничий, інструментальний. Вченому необхідно лише за допомогою наявної інформації та технічних засобів виконати певне завдання, не надаючи результатам нового смислу та знаючи про їх розмірність та значущість ще до початку дослідження. Звичайно, необхідно враховувати проблему надмірної кількості інформації у сьогоdnішньому світі. Адже “інформаційна революція призвела до того, що людина змушена чи не найбільшу частину свого часу відшукувати та обробляти потрібну їй інформацію. Тим часом, вона буквально завалена інформацією, непотрібною, але такою, що їй нав'язується, а також такою, що часто має глибокий, з точки зору моральних критеріїв, характер” [3, 41–42]. Дана проблема викликає небезпеку повного знецінення творчого напруження людини у науковому пошуку, адже надмірну для людини кількість інформації може з легкістю переробити машина. Якщо ж людське мислення поступово витісняється з процесу прийняття наукових рішень, то можна говорити і про витіснення творчого елемента з усієї галузі науки. “За допомогою нової мегатехнології, – зауважує Л.Мемфорд, – людина створює єдину, всеохопну структуру, спрямовану на автоматичне функціонування. Людина з тварини, що функціонує активно, використовуючи знаряддя, стає пасивною твариною, що обслуговує машину, а її (людини) функції, якщо цей процес триватиме без змін, або будуть передані машині, або стануть досить обмеженими та такими, що регулюватимуться в інтересах деперсоналізованих колективних організацій” [5, 225].

У зв'язку з цим необхідно ґрунтовно теоретично розмежувати поняття творчості і діяльності. Чим діяльність принципово відрізняється від творчості? Насамперед, тим, що в творчості людина живе в

режимі постійного виходу за межі існування, “в режимі трансцендування, в режимі трансгресії, в режимі розподілу” [6, 60]. Постійно долаючи себе в процесі існування, в творчості людина ніколи не зможе себе подолати по суті саме тому, що ця сутність – в творчості, в постійному виході за межі уже сталого, здійсненого, здобутого, створеного, викликаного до життя, пізнаного, освоєного. Отже, основним детермінантом творчості є те, якою мірою вона є способом буття свободи людини, основою утвердження її як повноцінної особистості. При такому розумінні особистісної екзистенціальної сутності творчості виникає можливість подолання технологізації людського, творчого способу мислення.

Відсторонення наукового процесу від фінансових та політичних реалій сьогодні неможливе. Сучасна “мегатехнологія” не може залишити поза своїм впливом таку велику силу, як наука. На жаль, інструментальне залучення наукової сфери до розвитку глобальних економіко-технологічних процесів шкодить розвитку самої науки, а особливо такої її складової, як наукова творчість. У будь-якій сфері людської діяльності феномен творчості є складовою людської свободи. Якщо ж визнати те, що сучасна цивілізація рухається по шляху панування технології над особистістю, то, звичайно, значення творчості буде постійно знижуватись. Це не означає, що творчість як така не буде визначатися як одна з найвищих цінностей людини, але це означає, що вона поступово ставатиме менш ефемерною, декларованою, що вже відбувається з духовністю, гуманістичними орієнтирами.

Що ж можна протиставити таким закономірним тенденціям, які є складовими процесу сучасної глобалізації? На нашу думку, лише глибока стурбованість людини проблемою пошуку свого “Я”, а не проблемою пошуку вдалого, успішного місця для цього “Я” в сучасному світі (головний елемент пропаганди в “масовій культурі”) може зрештою відродити в людині потяг до творчості як до створення комунікативного середовища навколо себе, навколо інших. “Можна навіть сказати, що я існую тією мірою, якою я існую для “іншого” [4, 479], – писав Е.Муньє. Таким чином, головним завданням є збереження потенціалу наукової творчості як діяльності, спрямованої на створення та вдосконалення науково-пізнавального матеріалу, що являє собою універсальну форму спілкування творчих особистостей. Необхідною умовою для реалізації ідеалу наукової творчості в його гносеологічно-екзистенціальному вимірі є свобода власне людини, котра займається дослідженням. Сьогодні про таку свободу можна говорити лише в умовному, теоретичному значенні. Устрій сучасного цивілізаційного світовідношення побудований на функціонуванні глобальних закономірностей, які не залежать від активної діяльності особистості, водночас постаючи визначальними факторами в її формуванні. Бути вільним в науковій творчості означає працювати згідно із законами наукового пізнання, змінювати і трансформувати самі ці закони, виводити їх на нові, досконаліші рівні раціональності. Сьогодні ж вчений діє, насамперед, за законами функціонування та розвитку суспільства, причому, не впливаючи на їх трансформації. Важливо зазначити, що антропологічні теорії активно підтримують доцільність такої форми реалізації сучасної науки, проголошуючи відповідність суспільних нормативів справжньому гуманізму.

Усвідомлення феномену творчості як форми буття людини, спрямованої на її розвиток та самовдосконалення, необхідної для особистісної ідентифікації, дає можливість логічно визначити її з індивідуально-екзистенціальних позицій, коли творчість постає шляхом єднання “себе” з “іншим”. Формуючи комунікативне середовище на основі наукового співтовариства, вчений тим самим ідентифікує себе, ставить перед собою гносеологічні завдання, які єднають його з іншими вченими, а не постає однією з ланок соціального прогресу як структурна одиниця суспільно-економічного розвитку. В такому варіанті наукові дослідження не зможуть сприйматися лише як інструмент для створення більш зручного технологічного середовища. Адже сприйняття їх буде зумовлено також творчою потенцією того, хто сприймає, і, таким чином, навіть сприйняття, вивчення, пізнання раніше здобутого матеріалу набуватиме творчого характеру. А враховуючи те, що наука, як цілісна галузь, дійсно взаємодіє з кожною сферою людського життя, за умов відтворення змалюваної нами теорії, можливим видається навіть формування творчої свідомості, творчого світогляду, в основі яких лежатиме творче сприйняття кожною людиною своїх буттєвих засад та оточення. Хоча необхідно враховувати сумний для сучасної людини факт “самостійного” існування “безособистісних”, глобальних тенденцій, які майже не піддаються “людському” впливу. Саме такі тенденції визначають сьогодні розвиток людства і людини, головне завдання якої змінилося з “підкорення природи” на “підкорення штучного середовища”, яке і було створено самою людиною, а тепер відтворює себе саму і не потребує особистісного активного втручання. Тим самим виникає можливість утвердження цілком екзистенціальної природи наукової творчості. І лише за усвідомленням такої природи творчості можлива дійсна гуманізація цього поняття.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрос т.* Глобалізація: соціокультурний та антропологічний контекст проблеми // Освіта і управління. – 2002. – Т. 5. – Число 1.
- Бердяєв Н.А.* Философия свободного духа. – М., 1994.
- Киселев Г.Г.* “Кризис нашего времени” как проблема человека // Вопросы философии. – 1999. - 1.
- Муньє Э.* Манифест персонализма. – М., 1999.

- Мэмфорд Л.** Техника и природа человека // Новая технократическая волна на Западе. – М., 1986.
- Новіков Б.В.** Творчість як спосіб здійснення гуманізму. – К., 1998.
- Паращевич Т.С.** Глобализация и ее влияние на личность // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. - 2.
- Пружинин Б.И.** Фундаментальная наука и прикладное исследование: методологический аспект взаимодействия // Проблема ценностного статуса науки на рубеже XXI века. – СПб, 1999.
- Швайковская Т.С.** Влияние технического знания на личностный фактор в материальном производстве // Научная деятельность в системе современной культуры. – Новосибирск, 1987.
- Шинкаренко Ю.** Сітьові структури і криза ідентичності: соціальні наслідки глобалізації // Філософська думка. – 2000. – 4.